

INGLIZ TILI PSIXOLINGVISTIK TERMINLARI UCHUN O‘ZBEKCHA MUQOBILLARNI ISHLAB CHIQUISH YONDASHUVLARI

Ochildiyev Tolibjon Ravshanbek o‘g‘li

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti magistranti

Narmuratov Zayniddin Radjabovich

Dotsent, filologiya fanlari doktori (DSc),

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

Annotatsiya. Ushbu tezisda ingliz tilidagi psixolingvistika atamalarining o‘zbekcha ekvivalentlarini yaratish masalasi yoritilgan. Tadqiqot doirasida termin yaratishning asosiy usullari, xorijiy atamani to‘g‘ridan-to‘g‘ri o‘zlashtirish, semantik (ma‘no kengaytirish) yo‘li bilan va morfologik-sintaktik (so‘z yasash yoki birikma orqali) yo‘llari ko‘rib chiqildi. Psixolingvistika yangi yo‘nalish bo‘lgani bois, terminologiyada turli variantlar uchrashi aniqlangan. Tezisda ushbu usullar misollarda tahlil qilinib, samaradorligi baholangan hamda ilmiy atamalarni bir xillashtirish bo‘yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: *psixolingvistika; terminologiya; ekvivalent; o‘zlashtirish; tarjima; morfologik usul; semantik usul.*

KIRISH

O‘zbek tilining ilmiy terminologiyasini boyitish va xorijiy tushunchalarga mos ekvivalentlar topish dolzarb ahamiyatga ega. Xususan, psixolingvistika sohasida ko‘plab atamalar ingliz tilidan bevosita kirib kelmoqda yoki rus tili vositasi bilan o‘zlashmoqda. Psixolingvistika – til va psixika bog‘liqligini o‘rganuvchi fanidir; u O‘zbekistonda XX asr oxirlaridan rivojlana boshlagan. Yangi yo‘nalish bo‘lgani sababli, terminlarni tarjima qilish va yaratishda yagona standart hali yo‘q. Ko‘pincha mutaxassislar bir atama uchun bir necha variantdan foydalanmoqda. Masalan, “bilingualism” atamasi uchun bilingvizm va ikki tillilik ekvivalentlari parallel qo‘llanmoqda. Shunday ekan, inglizcha psixolingvistik terminlar uchun mukammal o‘zbekcha atamalar yaratish va ularni bir xillashtirish zarurati tug‘iladi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Ilmiy manbalarda psixolingvistika terminologiyasiga doir ba’zi ishlar mavjud. N. Ahmedova o‘z maqolasida psixolingvistik atamalarning lug‘atlardagi berilishi va ularning o‘zbek tilidagi talqinini muhokama qilgan [1]. U psixolingvistika atamalari endi shakllanayotganini, ularda bir xillik yo‘qligini ta’kidlaydi. Xususan, o‘zbek

tilshunosligida psixolingvistik qarashlar kech paydo bo'lgani tufayli, terminlarning turli variantlari uchramoqda. Shuningdek, tarjimashunoslikka oid manbalarda termin ekvivalentligini ta'minlash strategiyalari bayon qilingan. Jumladan, Ivina L. V. terminlarni tarjima qilishda ma'noni to'liq va aniqlik bilan berish asosiy tamoyil ekanini yozadi. Bu, albatta, yuqoridagi usullarni qo'llaganda e'tiborda bo'lishi lozim jihat.

TAHLIL

Tahlil davomida aniqlanishicha, eng ko'p qo'llaniladigan usullar – bu o'zlashtirish va morfologik tarjima. Ko'plab bazaviy terminlar (psixolingvistika, fonetika, morfologiya, analizator va h.k.) tilimizga rus tili orqali kirib kelgan va shaklan o'zlashgan. Bularni almashtirishga ehtiyoj sezilmaydi, chunki mutaxassislar ularni yaxshi tushunadi. Masala ko'proq murakkab yoki yangi terminlar atrofida yuzaga keladi.

Misol uchun, “code-switching” – bu psixolingvistik va sotsiolingvistik tushuncha bo'lib, bir nutq davomida tillar orasida almashish demakdir. O'zbekcha adabiyotda unga kod-almashuv yoki kodni almashtirish kabi tarjimalar uchraydi (sintaktik usul), ba'zilar esa inglizcha shaklini qoldirish tarafdori. Bu yerda sintaktik yondashuv mazmunan to'g'ri va tushunarli (kod-almashuv), lekin ilmiy matnlarda ba'zan original termin qo'shtirnoq ichida berilib yuritiladi. Bunday hollarda tarjima va asl termin yonma-yon qo'llanib, ekvivalentlik ta'minlanmoqda.

Yana bir qiziqarli misol – “language acquisition device (LAD)”. Bu atama Noam Xomskiy nazariyasidan kelib chiqqan bo'lib, bolalarda tug'ma til o'rganish mexanizmini anglatadi. O'zbek tilida to'liq tarjimasi “til o'zlashtirish qurilmasi” tarzida berilishi mumkin (sintaktik usul). Albatta, LAD qisqartmasi xalqaro ilmiy nutqda ishlatilgani uchun, bizda ham asosan shu uch harf bilan chegaralanish hollari bor. Demak, ayrim terminlar tarjima qilinsa-da, qisqartma yoki belgisi orqali qabul qilinadi.

Bilingvizm va ikki tillilik misoliga qaytsak, tahlillar shuni ko'rsatdiki, ilmiy jurnallarda ko'proq bilingvizm termini uchraydi, chunki ruscha ilmiy an'ana ta'siri kuchli. O'quv qo'llanma va darsliklarda esa ikki tillilik atamasi ko'proq afzal ko'rilmoqda, chunki bu talabalarga tezrok yetib boradi. Ushbu ikki variantning parallel qo'llanilishi muayyan noqulaylik tug'dirsa-da, hozircha ikkisiga ham yo'l qo'yilmoqda. Bu holat terminologiya bir xillashtirilmaguncha davom etishi mumkin.

Ichki nutq, qisqa muddatli xotira, nutq buzilishi kabi terminlar esa bir ovozdan qabul qilingan o'zbekcha ekvivalentlarga ega. Bunda inglizcha “inner speech, short-term memory, speech disorder” atamalari biror muammosiz tarjima qilingan va

mutaxassislar tomonidan foydalanilmoqda. Demak, mazkur terminlar uchun sintaktik va leksik tarjima usullari muvaffaqiyatli qo‘llangan.

Natijalar tahlili shuni ko‘rsatadiki:

1. Terminologiyada izchillik yetishmayapti, ayniqsa yangi tushunchalar bo‘yicha (natija: bir nechta variantlar mavjudligi).
2. Morfologik usul bilan yaratilgan terminlar foydalanuvchilarga ancha qulay va tushunarli (natija: ommalashuv darajasi yuqori).
3. O‘zlashma terminlar tez fanga kiradi, lekin ularni talaffuz va yozuvda bir xil standartda solish kerak (natija: psixolingvistika kabi so‘zlarning lotin-kiril imlosi, morfologik moslanishi hal etilgan, ammo kognitiv yoki kognitiv kabi ba’zi so‘zlarda farqlanish bor).
4. Tarjima orqali yaratilgan terminlar ba’zan uzun bo‘lsa-da, izohli lug‘atlarda asosiy variant sifatida keltirilmoqda (masalan, short-term memory – qisqa muddatli xotira lug‘atlarda aynan shu tarzda berilgan).
5. Termin tanlashda kontekst muhim: ilmiy-texnik matnlarda xalqaro atama ishlatilishi mumkin, pedagogik yoki ommabop matnda esa uning sodda tarjimasi tanlanadi.

XULOSA

Yuqoridagi tahlillardan kelib chiqqan holda, inglizcha psixolingvistik terminlarni o‘zbekchalashtirishda har bir atama uchun individual yondashuv zarur. Umumiy tavsiyalar sifatida quyidagilarni aytish mumkin: Ilmiy jamoa muhim terminlar bo‘yicha yagonalikka erishishi lozim (masalan, konferensiyalar va lug‘atlar orqali bilingvizm vs ikki tillilik borasida bir qarorga kelish); Imloda va talaffuzda birxillik ta’minlash uchun terminlarning adabiyotdagi qo‘llanilishi monitoring qilinib, tavsiyalar ishlab chiqilishi kerak (masalan, kognitiv so‘zini barcha kognitiv tarzida qo‘llashi, kognitiv yoki boshqa shakllarga yo‘l qo‘ymaslik); Yangi tushunchalar paydo bo‘lganda, imkon qadar o‘zbek tilining boyligini ishga solib, morfologik yoki sintaktik ekvivalent yaratish birinchi o‘rinda ko‘rilishi lozim. Faqat bunday ekvivalent topilmaganda yoki juda noqulay bo‘lgandagina o‘zlashma variantga murojaat etish kerak. Bu ilmiy tilning milliy qiyofasini saqlashga xizmat qiladi; Tarjima va termin yaratish jarayonida auditoriya e’tiborga olinsin: mutaxassisga mo‘ljallangan nashrda qavs ichida sodda tarjima keltirish, omma uchun materialda esa murakkab terminning asl variantini zarurat bo‘lmasa ishlatmaslik maqsadga muvofiq; Kelgusida psixolingvistika va boshqa yangi yo‘nalishlar bo‘yicha lug‘at komissiyalari ish olib borib, bir nechta tillar (ingliz, rus va o‘zbek) o‘rtasida terminologik muvofiqlikni yo‘lga qo‘yishi kerak. Bu tarjimonlar uchun ham qulaylik yaratadi.

Xulosa qilib aytganda, inglizcha psixolingvistik atamalarni o‘zbekchallashtirish – bu davr talabi. Turli usullarni uyg‘un qo‘llash va ilmiy asosda eng yaxshi ekvivalentlarni tanlash orqali biz o‘zbek tilida psixolingvistika sohasining rivoji uchun mustahkam terminologik poydevor yarata olamiz. Bu nafaqat ilmiy tadqiqotlarni o‘zbek tilida olib borishga yordam beradi, balki talabalarga ham psixolingvistika bilimlarini ona tilimizda osonroq o‘zlashtirishga imkon yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABUYOTLAR

1. Ahmedova, N. (2024). Psixolingvistika va unga oid ayrim terminlar xususida. Eurasian Journal of Academic Research, 2024(6), 128-139.
2. Ivina, L. V. (2013). Termin yaratish usullari
3. O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. (2005). Psixolingvistika